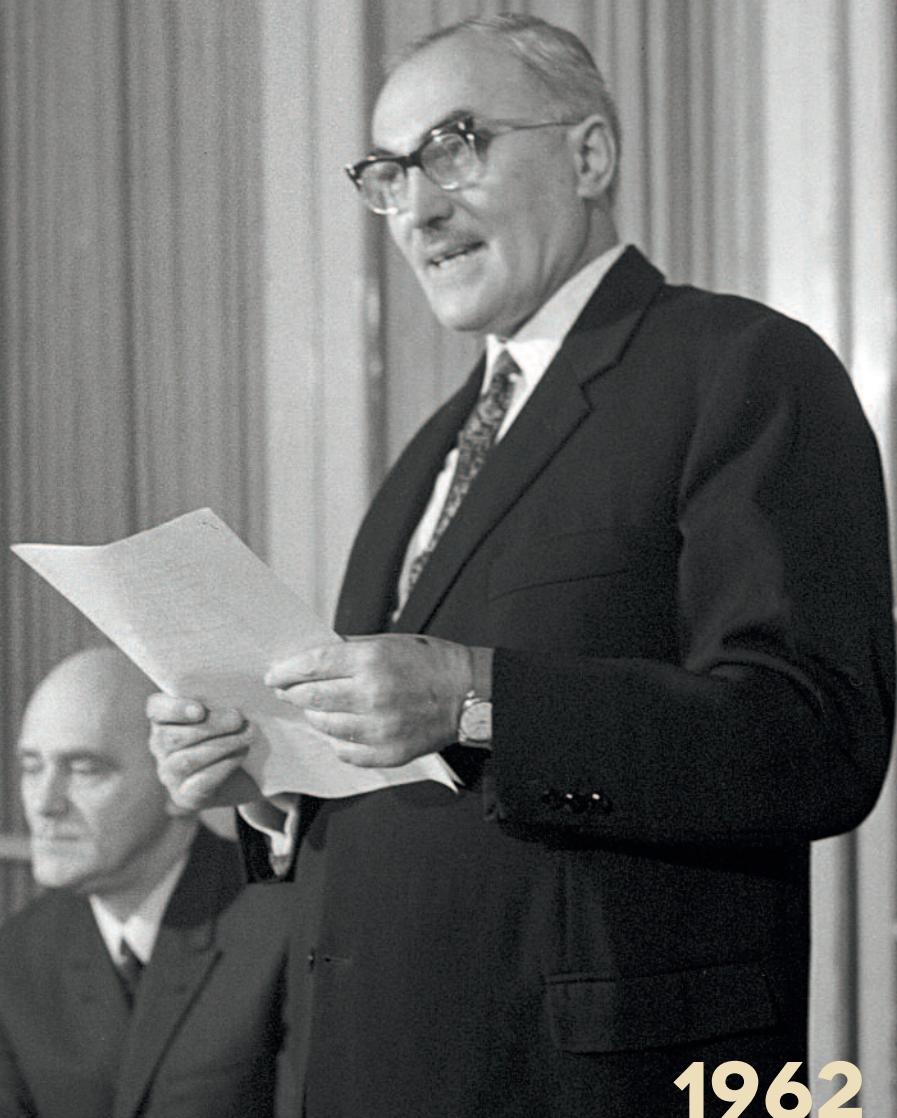

←
Prantner József államtitkár,
az Állami Egyházügyi Hivatal
elnöke, 1969. január 23.
←

1962

SOÓS VIKTOR ATTILA **AZ EGYHÁZAK ÉS A KÉNYSZERKOLLEKTIVIZÁLÁS**

■ Az erőszakos kényszerkollektivizálásban érintett falusi, vidéki kétkezi munkából élők számtalan korlátozást, sérelmet szenvedtek el. Megfosztották őket legfontosabb tulajdonuktól, elvették szabadságukat, és tudatos befolyásolással, ateista propagandával igyekeztek megváltoztatni a gondolkodásukat.

■ Ezért is foglalkozott kiemelten az egyházak mindennapi életét, működését ellenőrző Állami Egyházügyi Hivatal a mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” kapcsolatos egyházi maga-

tartással. A kényszerkollektivizálásra ugyanis az egyházaknak is reagálniuk kellett, hiszen az a társadalmi réteg, amelynek élete szervesen kapcsolódott a földhöz, a maga természetes módján kötődött a valláshoz, mindennapjait a teremtő Istennel való szerves kapcsolat határozta meg.

■ Ezért is élte meg erőteljes támadásként és traumaként a paraszti társadalom, hogy nemcsak hagyományos életközösségét számolták fel, hanem életmódját, kultúráját és benne valláosságát is.

A kényszerkollektivizálás második hulláma – amely túlnyomórészt az ötvenes évek végére, hatvanas évek elejére tehető – az egyházak egyik legjelentősebb társadalmi háttere, a falun élők ellen irányult. Ezzel párhuzamosan más módszerekkel, eszközökkel az egyházak életében jelentős szerepet vivő városi közösségek ellen is fellépett a hatalom. Az 1956-os forradalom után visszakerültek a börtönökbe azok, akik a forradalom alatt szabadultak. Újabb letartóztatási hullámmal sújtották az egyházi személyeket, a legtöbb embert érintő akcióra 1961-ben került sor, az elhíresült „Fekete hollók” fedőnevű ügy keretében. Ez főképp a városi egyházi közösségeket érintette, azokat a vezetőket, akik a hitoktatásban, a fiatalok nevelésében vettek részt. Itt a pártállam a börtön, a kihallgatások megfélemlítő eszközeihez nyúlt.

A PÁRTÁLLAM EGYHÁZPOLITIKÁJA

A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” részeként, illetve azzal párhuzamosan zajlott az egyházak teljes bedarálása, a vallási, hitéleti funkciók megtörése. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) folyamatos statisztikát vezetett a hittanbeíratásokról, egyházi és állami szertartások (keresztelő–névadó, egyházi–világi esküvő, temetés) létszámadatairól, a körmenetekről, és ezen adatokból azt a következtetést vonták le, hogy sikeres a párt egyházpolitikája. Ez részben igaz is volt, de látnunk kell, mi állt e változások hátterében.

1945 és 1961 között több komoly csapás érte az egyházak papjait, lelkészeit: az egyesületek feloszlatása, az iskolák államosítása, a fakultatív hitoktatás bevezetése, az egyes felekezetekkel kötött, intézményeiket, tevékenységüket erőteljesen korlátozó megállapodások kieroszakolása, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása a terror és megfélemlítés légkörében. Sokszor alaptalan vádakkal tartóztattak le egyházi és világi személyeket, komoly börtönbüntetést – 10 év főtötít vagy életfogytiglanra szólót – szabtak ki rájuk, sőt halálos ítéleteket is kiosztottak. Sokakat bírósági ítélet nélkül internáltak és tartottak fogva éveken keresztül. Ma már ismerjük azokat a politikai alapú gyilkosságokat is, amelyek áldozatait egyházi személyek voltak.

Az egyházak elleni brutális fellépés nemcsak a Rákosi-korszakra, hanem a Kádár-korszak első szakaszára is jellemző volt. A Kádár-korszak idején is történtek papgyilkosságok, mint az 1957. december 14-ről 15-re virradó éjszaka kegyetlenül meggyilkolt Boldog Brenner János esete vagy az 1957. december 31-én ártatlanul halálra ítélt és kivégzett Gulyás Lajos református lelkész példája, illetve az 1957–1961 közötti időszak perei, amelyekben papokat, lelkészeket, világi hívőket ítélték el.

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás az egyházakat is érintette, különböző módon és mértékben, annak megfélemlően, hogy az adott egyházzal szemben miként kívánt a pártállam eljárni. A terror légköre, a bebörtönzések, az áthelyezések olyan reflexeket alakítottak ki, hogy akik szabadlábon voltak és maradtak, kevésbé konfrontálódtak a pártállammal, így a kényszerkollektivizálással kapcsolatban is visszafogottabbak lettek. Ugyanakkor a pártállam szempontjából veszélyesnek, „reakciónak” ítélt papok, lelkészek egy jelentős része éppen börtönben volt vagy vizsgálati eljárás zajlott ellenük, így ők nem tudták ellenvéleményüket kifejteni. Emellett szép számmal akadtak olyanok is, akik ellenálltak, akik mindent megtettek a kényszerintézkedések ellen, még ha nem is olyan egységesen, szervezeten, mint korábban.

A hatalom fellépése nyomán folyamatosan csökkent az iskolai hitoktatásban részesülők száma, s ezzel párhuzamosan a plébániai hitoktatásra helyeződött a hangsúly. A társadalmi ünnepek, szertartások száma is lassan emelkedni kezdett. Az iparosítás kísérőjelenségeként sokan költöztek vidékről, faluról városba, ennek nyomán lazultak az egyházi kötődések.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése „meggyőzőmunkával” valósult meg. Erre a meggyőzésre szóval és tettel, mérsékelt és brutális eszközökkel egyaránt sor kerülhetett. Az egyházak a pártállam korlátozó lépései ellenére az 1950-es évek végén még komoly befolyással bírtak mind városban, mind vidéken, így fontos volt az egyházi vezetők és beosztott papok, lelkészek politikai magatartása nemcsak az átszervezés során, hanem azt követően is. A pártállam és annak az egyházpolitikát végrehajtó szerve, az ÁEH azt kívánta elérni, hogy a haladónak mondott és a közömbös álláspontot képviselő egyházi személyek egyetértőleg támogassák a „szocialista átszervezést”, akik

pedig ezzel nem értenek egyet, ne lépjenek fel az átszervezés ellen, hanem passzívan viselkedjenek.

AZ ÁEH RÉSZVÉTELE A KÉNYSZER-KOLLEKTIVIZÁLÁSBAN

Az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai számára rendszeresen tartottak országos értekezletet, ahol a hivatal központi politikai munkatársaival és az egyes megyék egyházügyi megbízottjaival megtárgyalták az aktuális egyházpolitikai kérdéseket, feladatokat. Az 1962. május 15-i értekezleten az ÁEH elnöke, Prantner József arról tájékoztatta a politikai munkatársakat, hogy hamarosan országos felmérést tartanak, s a mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” kapcsolatban megvizsgálják az egyházak magatartását. Az ÁEH elnökének megfogalmazása szerint erre azért volt szükség, hogy meg tudják szabni a tennivalókat, illetve a felméréssel segíteni kívánták a Magyar Szocialista Munkáspárt soron következő kongresszusának, valamint az 1963. évi tanácsi és országgyűlési képviselő-választásnak az előkészítését.

Az országos felmérésre 1962. május 17. és június 17. között került sor. A vizsgálat összefogása a megyei pártbizottságok agitációs és propagandaosztályainak feladata volt. A vizsgálati bizottságokat az osztályok munkatársain túl a művelődési osztályok és az iskolákban megalakított „ateista bizottságok” tagjai, valamint az ÁEH egyházügyi megbízottai közül állították össze. A vizsgálatban közel 750 megyei, járási és községi párt-, állami, illetve társadalmi szerveknél dolgozó munkatárs vett részt. Nem minden települést kerestek fel a vizsgálat során, hanem megyénként 8-10, összességében 150 községben gyűjtöttek adatokat. A falvakat, a városokat és a főváros egyes kerületeit úgy választották ki a vizsgálatra, hogy a terület adataiból és a tapasztalatokból az egyházpolitikára leginkább jellemző képet kapják. A vizsgálat a papok, a lelkészek és a hívek magatartására irányult. Alapvetően arra voltak kíváncsiak, a vizsgált személyek hogyan viszonyultak a mezőgazdaság „szocialista átszervezéséhez”, segítették-e vagy akadályozták a termelőszövetkezetek szervezését, hogyan gondolkodtak az MSZMP „szövetségi politikájáról”.

A felmérés után, 1962. augusztus 11-én tartottak értekezletet az ÁEH poli-

Horváth Richárd, a Katolikus Papok Békebizottságának elnöke, Ortutay Gyula, a HNF főtitkára és Horváth János, a Művelődésügyi Minisztérium Egyháziügyi Hivatalának elnöke

tikai munkatársainak, ahol kiértékeltek a vizsgálatot. Minden megyei egyházi megbízott jelentést írt a megyéje területén végzett vizsgálat tapasztalatairól. Az ÁEH ezen jelentések alapján összefoglaló jelentéseket készített az egyházpolitika addigi alakulásáról, különösen a mezőgazdaság „szocialista átszervezéséről”. Úgy látták, politikai szándékaik összességében teljesültek, így pozitívan értékelték a folyamatot: *„A mezőgazdaság szocialista átszervezése nagy hatással volt az egyházakra is. Befolyásolta valamennyi egyház papjainak magatartását és tevékenységét. A papok döntő többsége reálisan látja, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése az egész társadalomra nézve alapvető politikai, gazdasági és kulturális átalakulást jelent. Tudatában vannak, hogy e társadalmi átalakulás általában alapjaiban megrendítette az egyházak politikai, gazdasági és ideológiai helyzetét. Ezért a papok politikai hovatartozásuknak megfelelően élénken reagálnak a forradalmi változásra. [...] Az egyházak politikailag progresszív rétege az átszervezés és a megszilárdítás alatt is pozitív politikai magatartást tanúsított, illetve tanúsít. Az egyházakat mint politikai és erkölcsi tényezőt nem vettük igénybe a*

mezőgazdaság szocialista átszervezése során, bár sok esetben kérték a helyi szervek, hogy a papok ne akadályozzák, inkább segítsék a nagy átalakulást. Erre különösen ott került sor, ahol tekintélyes parasztközösségek – presbiterek vagy egyházközségi vezetők voltak. Megállapíthatjuk, hogy a haladó papság magatartásával hozzájárult az átszervezés sikeréhez.”

A pártállam arra is felhasználta a kollektivizálást, hogy a hozzá lojális, a „szövetségi politikát” támogató, úgynevezett „haladó” személyeket magasabb egyházi pozícióba segítse, és részükre különböző kedvezményeket biztosítson. A tanács és a Hazafias Népfront különböző szintű szerveibe több mint 700 egyházi személyt jelöltek, és aztán „meg is választották” őket: 1963-ban 99-en lettek tanácsstagok, míg 636-an a Hazafias Népfront keretein belül kaptak pozíciókat. Az ÁEH-ban ugyanakkor kritikaként fogalmazták meg ezen egyházi személyekkel szemben, hogy bár támogatták a pártállam politikáját, befolyásukat, pozíciójukat egyházi, hitéleti célokra is felhasználták.

„HALADÓK”, „INGADOZÓK”, „REAKCIÓSOK”

A pártállam úgy tekintett a „haladóknak” tartott papokra, hogy tevékenységükkel megteremtik a „szocializmus egyházát”. Ezen „haladó” papok tevékenysége a párt „szövetségi poli-

tikájának” volt az eredménye. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején úgy kívánták a „haladó” papok megfelelő magatartását befolyásolni, hogy több mint 230 különböző papi gyűlést és 500 csoportos beszélgetést szerveztek, amelyeken a nemzetközi kérdések mellett a „szocializmus értékeinek” megfelelő iránymutatást kaptak a mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatban.

1962-ben a termelősövetkezeteknek 87 egyházi – köztük 82 protestáns és 5 katolikus – tagja volt. Ez a helyzet okozott némi vitát. Szabad-e, lehet-e segíteni egyházi személyek kilépését az egyházi pozícióból? Az a vélemény alakult ki, hogy ne ösztönözzék, segítsék ezt, mert ezzel elvesztik a „haladó”, a pártállamhoz lojális személyeket, és nem lesznek olyan egyháziak, akik a pártállam egyházpolitikájának érvényesítésében partnerként tevékenykedhetnek. Abban is véleménykülönbség alakult ki, hogy papok, lelkészek egyáltalán tagjai legyenek-e a termelősövetkezeteknek. Voltak megyék, ahol teljesen elzárkóztak ettől, de a legtöbb helyen ez ellen nem emeltek kifogást. A pártállam elfogadta, hogy egyházi személyek termelősövetkezeti tagsággal rendelkezzenek, de ezt nem akarták ösztönözni, ugyanis azt tartották fontosnak, hogy egyházi minőségükben illeszkedjenek be a szocialista társadalomba. A termelősövetkezeti tagsággal rendelkező papok, lelkészek kilépését tehát nem támogatták. A termelősövetkezeti tagságot úgy kívánták

kezelni, mint egyfajta gazdasági, társadalmi szerepvállalást.

Az Állami Egyházügyi Hivatal mindenekelőtt azt tartotta szem előtt, hogy az egyházi személyek ne akadályozzák a belépést a termelőszövetkezetekbe. Azokkal az egyházi személyekkel szemben, akik a termelőszövetkezetek ellen léptek fel, „*egyházpolitikai módszerekkel és adminisztratív eszközökkel*” kívántak harcolni. Ez történt a „Fekete hollók” ügyben is, vagyis azokat, akiket nem tudtak elítélni vagy akik ellen nem lehetett eljárást lefolytatni, az egyházi vezetőkkel helyezték el korábbi állomáshelyükről. Megfogalmazták, hogy fontos állandóan figyelemmel kísérni a hitélet és az egyházak anyagi helyzetének alakulását, így az ÁEH megyei előadói településre lebontott adatokat gyűjtöttek ezekről.

Az ÁEH jelentése szerint az egyes megyék párt- és tanácsi vezetői a kollektivizálási kampány során találkoztak a pártot leginkább támogató egyházi személyekkel, akiket felkészítettek „a mezőgazdaság szocialista átszervezésére”, tájékoztatták őket a gazdasági, politikai helyzetről. Az egyházakat nem kérték fel testületileg, hogy egységesen, közösen támogassák a mezőgazdaság átszervezését. Az MSZMP – és így az ÁEH – nem akart közös fellépést, ehelyett a helyi egyházi vezetőket bírták szerepvállalásra. A korábban megvalósított totális, kegyetlen megfélemlítő terrort elég visszatartó erőnek gondolták. Még zajlottak a legnagyobb és időben legközelebbi terrorhullám, a „Fekete hollók” akció nyomán történt bebörtönzések. A szabadlábban lévő, „reakciónak” tartott egyházi személyeket nem mulasztották el felkeresni és figyelmeztetni: ha agitálni mernek a termelőszövetkezetekbe történő belépés ellen, úgy járnak, mint korábban, azaz letartóztatják, áthelyezik őket.

Ez ugyan sokakat nem rettentett meg, de az egyházak magatartását a mezőgazdaság „szocialista átszervezése” alatt általában passzivitás, semlegesség, várakozó álláspont jellemezte. A lelkészek, papok tevékenységét az ÁEH munkatársai 1962-ben három csoportba osztották:

■ „Haladó” papok, akik támogatták a mezőgazdaság szocialista átalakítását, és támogató magatartásukkal hozzájárultak az átszervezéshez. Volt olyan katolikus püspök, aki beszédében arra buzdította papjait, hogy segítségük elő a tsz-ek megszervezését, mert ő maga is ebben látja a parasztság boldogulását.

nek útját. Feljegyezték egy református lelkésztől, hogy a szervezésben való aktív részvételen túl ágyneművel látta el a szervezésben eljáró elvtársakat.

■ „Ingadozó” papok, akik elvileg egyetértettek a mezőgazdaság átalakításával, ugyanakkor meglepte őket az átszervezés nagy lendülete. Túl gyorsnak tartották és félték, hogy megismétlődnék a régi, adminisztratív túlkapasok. Körükben jellemző volt az a vélemény, hogy „*a tsz-eknek van jövője, de a belépő a maga belátása szerint döntson*”. Vagy: „*nem lehet mást tenni, ez elkerülhetetlen, be kell lépni a TSZ-be*”.

■ A „reakciós” papok elleneztek minden olyan tevékenységet, amely az egyházak életét korlátozta. A mezőgazdaság „szocialista átszervezése” terén nem tudtak összehangolt, szervezett ellenállást kifejteni. A nyílt fellépések egyedi próbálkozások voltak. „*Volt olyan pap, aki az átszervezés alatt rendszeres Biblia-magyarzatokat tartott, amelyek során a szervezőkre utalva a következőket mondta: »Fekete varjak seregei lepték meg községeinket.« Egyesek kijelentették, hogy nem nyújtanak segítséget az átszervezésben, mert nem akarják ezzel egyházuk és saját maguk tekintélyét lejártni.*”

Az ÁEH értékelése szerint a három csoport közül a legnagyobb az ingadozók köre volt, akik közül többen a „haladó”, azaz együttműködő egyházi személyek csoportjához közeledtek. A pártállam egyházpolitikájának az volt a gyakorlata, hogy a kiemelkedő helyekre, a kulcspozíciókba számukra megfelelő, lojális személyeket helyeztek a főpáosztalra. Így ők nagyobb befolyásra tettek szert, ennek köszönhetően a reakciónak, megszólalásuk nagy tömegekhez jutott el. Ebben a folyamatban komoly törést jelentett az 1956-os forradalom időszakában, amikor a korábban bebörtönzött egyházi személyek kiszabadultak. Az állomáshelyükről korábban elmozdított személyeket püspökük visszahelyezte, az ott pozíciót elfoglaló békepapokat pedig áthelyezték.

Ezt a pártállamhoz lojális egyházi személyek komoly sérelemként élték meg, és a forradalom vérbe fojtása után mindent megtettek, hogy sor kerüljön a visszarendezésre, ráadásul ezt gyakran valamilyen bosszú, a sérelem miatti megtorlás is kísérte. Erre az időszakra a pártállam szempontjából „reakciós”, ellenálló személyek visszaszorultak a kis településekre, egyház-kormányzati szempontból nem ki-

emelt helyen teljesítettek szolgálatot. Az ott élő hívek számára az ilyen büntetésben lévő egyházi személyek jelenléte gyümölcsöző volt ugyan, de kis településeken, a világtól eldugott helyeken kellett szolgálniuk, így hangjuk kevesekhez ért el.

A pártállamhoz lojális papokat állami kitüntetésekkel jutalmazták. Az 1951–1989 közötti időszakban 140 alkalommal tüntettek ki katolikus és 102 alkalommal protestáns vagy más felekezetű egyházi személyt. Ez átlagosan évi 6 kitüntetést jelent. Az 1957-es és az 1960-as esztendő kiemelkedik, ezekben az években sokakat jutalmaztak pártállami kitüntetéssel. 1957-ben 12 katolikus és 11 protestáns, illetve más felekezetű személyt tüntettek ki, míg 1960-ban 26 katolikus papot, ezzel honorálva a békepapi mozgalomban kifejtett tevékenységüket. 1960-ban például figyelembe vették, hogy milyen szerepet játszottak a pártállam 1956 utáni újjászervezése során. Volt olyan egyházi személy – Horváth Richárd –, akit nyolc alkalommal tüntettek ki, de Mag Bélát hét, Beresztóczy Miklóst hat, Bartha Tibort öt alkalommal részesítették pártállami elismerésben. Ezen kitüntetések korabeli megítélése ugyan csak kettősséget mutat: a lojálisok örültek az elismerésnek, míg az ingadozó, de főleg a reakciónak mondott papok többsége nem rejtette véka alá azon véleményét, hogy a kitüntetett pap eladta magát az államnak, megalkudott a kommunistákkal.

Az 1960-as évtizedben a tradicionális, vallásos paraszti világ megváltozott. Nemcsak a városokban, hanem a falvakban is egyre nagyobb méretet öltött az elvilágiasodás, az aktív vallásgyakorlás visszaszorult. Összességében elmondhatjuk, hogy az 1945 után „megdolgozott”, megfélemlített, terrort, börtönt megélt lelkészek, papok nyíltan nem álltak ki a kényszerkollektivizálás ellen. Ebben nyilván szerepet játszott a történelmi tapasztalat – gondoljunk az 1956-os forradalmat követő megtorlásra! Ugyanakkor a nem meggyőződésből történt belépés a termelőszövetkezetekbe instabil helyzetet eredményezett. Talán nem a téessztagság kérdése, sokkal inkább a társadalmi életbe történő beavatkozás, a paraszti létformától való elfordulás volt az, ami a vidéki Magyarország elleni támadásként értelmezhető, amely egy több évszázados életforma szétzilálásához vezetett. ♦